

**TA'MIRLASH OBYEKTLARINI ANIQLASH.
TA'MIRLANAYOTGAN SHAHARLARNI O'RGANIB CHIQISH VA
TASHKIL ETISH**

Xaitova Laylo Bolikulovna

Annotatsiya: *Ma'lumki, har qanday tarixiy obidadan o'z vaqtida vazifasiga ko'ra foydalanilgan, keyinchalik saqlanib kelingan. Buzilgan bo'lsa, tuzatilgan; ba'zan qayta tiklangan. Qadimda obidalarga nisbatan tarixiylik hissiyoti rivoj topmagan edi. Tarixiy obidalami qayta qurishda ko'pchilik ustalar eskisini buzib, yangisini qurishgan. Ba'zan ulardan eski qurilish ashyosi sifatida ham foydalanilgan. Tarixiy binolarni obida sifatida asrab-avaylash uyg'onish davrida taraqqiy etdi. Biroq obidalar bu davrda ham yetarli darajada qadrlanmadi. Yodgorlikni idrok etishda uning atrofi, ya'ni me'moriy va tabiiy muhiti katta e'tiborga molik. Ko'pincha me'moriy muhit yodgorlikning o'ziga qaraganda tezroq o'zgargan. Bu urbanizatsiyaga uchragan yirik shaharlarda, ayniqsa, yaqqolroq ko'rinadi. Yodgorlik va uning atrofi orasidagi stilistik bog'lanishlar ta'mirchi uchun ham ahamiyatlidir.*

Kalit so'zlar: *shahar, shaharsozlik, urbanizatsiya, yodgorlik, arxeologik ta'sir.*

O'zbekistonning mustaqillikka erishishi, bozor iqtisodiga o'tish, o'zbek xalqining tarixiy-madaniy qadriyatlariga bo'lgan e'tiborning oshishi, milliy va xalqaro ahamiyatdagi yo'llar, madaniy, sanoat, jamoat va turar-joy bino va inshootlari qurilishi keng sur'atlarda olib borilmoqda.

Shu qatorda milliy shaharsozlikka, xususan shahar, tumanlar, qishloq aholi yashash joylarini rekonstruksiya qilish masalalarida talablar ortib bormoqda. Bunday masalalami hal etishda bir qancha qonunlar ishlab chiqilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining Shaharsozlik Kodeksida ham alohida e'tibor qaratilgan. O'zbekiston Respublikasi hududini rivojlantirishning shaharsozlik

jihatidan rejalashtirilishiga bag'ishlangan V bobida shunday deyilgan: O'zbekiston Respublikasi hududida aholini joylashtirish bosh tarixi:

-aholini joylashtirish tizimlarini, tabiatdan foydalanishni va ishlab chiqarish kuchlarini O'zbekiston Respublikasi hududini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiy ettirish istiqbollariga muvofiq rivojlantirishning asosiy qoidalarini;

-mintaqalarda ekologik vaziyatni yaxshilash, yerlardan oqilona foydalanish ya ularni muhofaza qilish, madaniy meros obyektlari hududlarini saqlash, umumdavlat ahamiyatiga molik muhandislik, transportga oid va ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish chora-tadbirlarini;

-aholini joylashtirish tizimlarini rivojlantirish uchun qulay hududlarni;

-alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni;

-suv obyektlarining suvni muhofaza qilish zonalarini;

-rekreatsion hududlarni;

-qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligiga mo'ljallangan hududlarni;

-ekstremal tabiiy-iqlim sharoitlariga ega bo'lgan hududlarni;

-labny va texnogen xususiyatdagi favqulodda vaziyatlarning ta'siriga uchragan hududlarni;

-foydali qazilmalar joylashgan hududlarni;

-qonun hujjatlariga muvofiq shaharsozlik jihatidan foydalanishning boshqa turlari belgilanadigan va shaharsozlik faoliyatini amalga oshirish uchun foydalanishda cheklashlar joriy etiladigan hududlarni;

-hududni rivojlantirishga doir boshqa yechimlarni belgilaydi.

Turar-joy hududini rekonstruksiya qilishda ushbu hududda tarixiy qiymatga ega bo'lgan obyektlarning mavjudligini o'rganib chiqish quyidagi vazifalardan kelib chiqadi:

- shakllangan strukturada qiymatga ega bo'lgan elementlarni saqlab qolish va ularni rekonstruksiya jarayonida qayta shakllanayotgan turar-joy hududi rejaviy strukturasi kiritish;

- rekonstruksiya loyiha oldi tarixiy-shaharsozlik izlanishlarini olib borishning asosiy maqsadi - hududning uzoq muddat o'z ahamiyatini saqlagan, turg'un rejaviy elementlarini aniqlash;

- rejaviy strukturaning o'z evolyutsiyasi jarayonida shaharsozlik shakllanish xususiyatlarini aniqlash;

- shakllangan mahalla strukturasi rivojlanishida ketma-ketlikni saqlab qolish, turar-joy hududi strukturasi shakllanish tarixi, hududni qurilmalarning vaqti va ko'rinish-stil xususiyatlari bo'yicha zonallashtirish;

- tabiiy va antropogen landshaftning vizual butunligi - turar-joy hududi muhiti elementlarini bir vaqtda va ketma-ketlikda qabul qilish imkoniyati;

- barcha ko'rinishdagi yodgorliklar - arxeologik, tarixiy-landshaft, tarixiy-madaniy, arxitekturaviy va shaharsozlik yodgorliklari.

Turar-joy hududi strukturasi shakllanish tarixini o'rganib chiqish va uni zamonaviy rejalashtirish va qurilishda aks ettirish o'z ichiga arxiv izlanishlar va tabiiy izlanishlarni oladi:

- arxiv ma'lumotlarini o'rganib chiqishda turar-joy strukturasi shakllanishi xususiyatlarini ko'rsatib beruvchi omillar aniqlanadi;

- tarixiy rejaviy sistema va shaharsozlik kompozitsiyasi yaratiladi; turar-joy hududi strukturasi evolyutsiyasining asosiy rivojlanish davrlari bo'yicha solishtirilgan analizi o'tkaziladi;

- shaharsozlik-landshaft o'zaro bog'liqliklari, tarixiy shaharsozlik aksentlarining kompozitsion ta'sirida saqlanib qolgan hududlar. O'tkazilgan analizlar natijalari turar-joy hududining individual xususiyatlarini, uning evolyutsiyasi va rejaviy strukturasi o'zgarishi, shuningdek, har bir davrdagi shaharsozlik kompozitsiyasi haqida asos ma'lumot bo'lib xizmat qiladi.

Tabiiy izlanishlar jarayonida rejada tarixiy rejaviy sistemalarning elementlari aniqlanadi va joyi belgilanadi:

- saqlanib qolgan tarixiy qimmatga ega qurilmaning hududi aniqlanadi, tarixiy shaharsozlik kompozitsiyasi va qimmatli tabiiy landshaftning saqlanganlik darajasi belgilanadi;

•kompozitsion bog'liqliklar, aksentlar, ansanbllar, panorama qabul qilish hududlari va turar-joy hududidagi umumiy va uning alohida ansambllaridagi elementlar ta'sir hududi aniqlanadi. Izlanishlar natijasida holat tarxi ishlab chiqiladi va unda quyidagilar belgilanadi:

• shaharsozlik va arxitektura yodgorliklari — tarixiy rejaviy sistema — ko'chalar tarmoqlari, maydonlar, qadimiy rejalashtirish elementlari, shahar qo'rg'onlari chiziqlari, qurilmalar sistemasi, tarixiy majmualar, kompozitsion bog'liqliklar, dominantlar, panorama qabul qilish hududlari va tarixiy elementlar ta'sir hududi, tarixiy va madaniy yodgorliklar;

- tabiiy landshaftning qimmatli elementlari;
- arxeologik hududlar.

Tarixiy holat tarxi asosida tarixiy rejalashtirish va qurilishning qimmatliligidan kelib chiqib rekonstruksiya rejimlari asosida turar-joy hududining zonalashtirish sxemasi ishlab chiqiladi. Tarixiy shaharsozlik izlanishlar natijalari rekonstruksiya tadbirlarining yo'nalishi va xarakterini aniqlashda asos bo'lib xizmat qiladi. Tarixiy shaharsozlik analizlarini olib borishning chuqurligi va materiallar tarkibi har bir alohida turar-joy hududi spetsifikatsiyasi bo'yicha va ko'zda tutilayotgan rekonstruksiya tadbirlari xarakteri bo'yicha aniqlanadi.

Shaharni va shahar elementlarini rekonstruksiya qilish va o'sishini joylashtirish uchun yaroqli bo'lgan hududlarni aniqlash quyidagilarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi:

-hududlarning shaharsozlik hajmi - ularning aholini loyihaviy o'sishini joylashtirish, shaharni tashkil qiluvchi baza obyektlarini, transport va muhandislik tarmoqlarini joylashtirish imkoniyati;

-maydonlarning tabiiy va muhandislik-qurilish sharoitlari — binolar qurilishi uchun yaroqliligi;

-yana o'zlashtiriladigan hududlarni uning funksional va transport strukturasiga organik kiritishni ta'minlashni hisobga olgan holda shahar elementlarini o'zaro joylashtirish sharoitlari.

Maydonlarning shaharsozlik hajmi kompleks loyiha oldi izlanishlar jarayonida aniqlanadi va quyidagicha xarakterlanadi: u yoki bu hududda faoliyat ko'rsatishni ta'minlay oladigan hudud o'lchamlari, tabiiy (geologik, suv, mikroiqlimiy, landshaft va b.) va antxopogen (muhandislik ta'minlanganlik va transport o'zlashtirilganligi) hududiy resurslari. Masalan, turar-joyga mo'ljallangan hududni o'zlashtirish bu hududlarning aholining yashashi, dam olishi uchun sanitar-gigienik shart-sharoitlarini ta'minlashini aniqlash bilan ishlab chiqarish bazasi o'sishini joylashtirish transport va muhandislik tarmoqlari xarakteri, energiya va suv bilan ta'minlash, ekologik sharoitlar bilan belgilanadi.

Bunda muhim omillardan biri hududning estetik sifatlari hisoblanadi. Maydonning shaharsozlik hajmi shuningdek, ularai o'zlashtirishga ketadigan mablag' hajmi bilan ham aniqlanadi: qurilish narxi, kelajakda ekspluatatsiya xarajatlari, tabiatni himoya qilish xarajatlari, aholining dam olishini tashkil qilish. Yangi hududlarni o'zlashtirganda albatta mehnat qilish, turar-joy, markazlar bilan transport aloqalari sharoitlariga ko'ra baholanadi.

Hududning tabiiy va muhandislik-qurilish xarakteristikalariga muhandislik-geologik sharoitlar, relef, gidrogeologiya va gidrografiya, qimmatli tabiiy tarixiy landshaftlar, o'rmon massivlari, suv havzalari kiradi. Kompleks holda ular o'zlashtirilayotgan maydonlarning rejaviy chegaralarini belgilaydi va faoliyatning turli shakllarini joylashtirish uchun shakllantiradi, qurilish shartlarini xarakterlaydi va unda joylashtiriladigan shahar elementlarning rejaviy tashkil etilishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, mahalliy relef hududning qurilish uchun yaroqliligi darajasini belgilaydi; qimmatli tabiiy va tarixiy landshaftlar hududi qurilish yoki sanoat hududi uchun foydalanilishi mumkin emas, lekin shahar strukturasiga dam olish hududi sifatida kiritilishi mumkin.

Shaharning rivojlanishi jarayonida o'sish elementlarini joylashtirish va ta'mirlash uchun qayta o'zlashtirilayotgan maydonlarning yaroqliligini hisobga olish lozim. Baholashning asosiy jihati, ularni bir tekis ijtimoiy samarada o'zlashtirish xarajatlari va aksincha, teng xarajatlarda maksimal samara (iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik xususiyatlarni hisobga olgan holda) hisoblanadi.

Shaharlarni loyihalash va rekonstruksiya qilishda o'sib boruvchi ijtimoiy-demografik masalalarni e'tiborga olgan holda aholining to'laqonli hayot kechirishi uchun moslashtirib loyihalanishi lozim. Shaharlarni rekonstruksiya qilish va modernizatsiyalash, ularni zamonaviy infrastruktura bilan ta'minlash va shu qatorda shaharsozlik an'alarimizga sodiq qolgan holda tarixiy boylikka ega bo'lgan hududlarni asrab avaylash, ularda hayot tarzini yaxshilash va dam olishni to'g'ri tashkil etish juda muhim.

Ijtimoiy-madaniy muhitni rivojlantirishga shaharda aholining ijtimoiy-mutaxassislik va demografik xususiyatlarini to'g'ri baholagandagina erishish mumkin.

Shaharsozlik hayot muhitida aniq bir maqsadga erishishni tashkil etishdagi muhim vosita hisoblanadi va xalq xo'jaligi masalalari:

- ishlab chiqarishni kompleks hududiy tashkil etish;
- aholini mehnat, turmush va dam olishini tashkil etish;
- tabiatdan to'g'ri foydalanish va tabiiy muhitni jamiyat hayotining asosi sifatida himoya qilish masalalarini hal etishga qaratilgan.

Shaharsozlikning ijtimoiy-iqtisodiy sohasi quyidagi izlanishlarni o'z ichiga oladi:

- ishlab chiqarishni hududiy tashkil etish va joylashtirish;
- faoliyatning ishlab chiqarilmaydigan sohasini joylashtirish tadqiqotlari va fazoviy tashkil etilishi;
- jamiyat ishlab chiqarishi va ijtimoiy qayta ishlab chiqarish taraqqiyoti nuqtayi nazaridan aholi joylashishi xarakteristikasini analiz qilishga yo'naltirilgan ijtimoiy-demografik qismi;
- tabiiy muhitning ijtimoiy ahamiyatini va tabiatni muhofaza qilish masalalarini belgilovchi ijtimoiy-ekologik qismi;
- o'z-o'zini boshqarishni tartibga solish va shahar muhitining ijtimoiy-psixologik komfortini ta'minlash maqsadida aholi tomonidan shahar muhitini qabul qilish masalalarini ko'rib chiquvchi ijtimoiy- psixologik tadqiqotlar;

- qurilish sanoati va shaharsozlik obyektlarini keyingi texnik ekspluatatsiyasining samaradorligi nuqtayi nazaridan shaharsozlik yechimlarining iqtisodiy masalalarini ko'rib chiquvchi texnik-iqtisodiy bo'lim. Demografik omillar sanoat korxonalarini, ijtimoiy-madaniy-maishiy xizmat ko'rsatish muassasalarini turar-joy tumanlari rejasida joylashtirish uchun asosiy tavsiyanoma hisoblanadi.

Shaharning o'sish darajasi, uning yashash fondi, xizmat ko'rsatish tarmog'i, muhandislik kommunikatsiyalari, transporti aholining demografik strukturasidan kelib chiqadi, biroq, demografik struktura shaharning va uning umumiy funksional strukturasini rivojlanishining iqtisodiy bazasiga bog'liq. Demografik ma'lumotlar o'zida etnik tarkib, yosh va jins strukturasini, oilaviy holat, mehnat bilan bandlik, aholining mutaxassis tarkibini aks ettirishi kerak.

Shaharsozlik faoliyatida demografik taxmin asosiy omillardan hisoblanadi. Aholi joylari tarmoqlarining rivojlanishi. Hozirgi kunda avtonom shaharlardan o'zaro bog'langan shahar hududlariga, aholi joylarining guruhli joylashish shakllariga aylanmoqda. Bu holat ularda, ayniqsa, shahar aglomeratsiyalarida yashovchi aholining o'sish tendensiyasida kuzatiladi. Hududiy aholi joylashishining guruhli shaklini aglomeratsiyalarning boshqarilmas darajada o'sishi ularning qimmatli bo'lgan qishloq-xo'jalik yerlarini "yeb" yuboradi. Buning oqibatida ochiq rekreatsion hududlarni egallab olishga olib keladigan yaxlit urbanizatsiyalashgan hududlar paydo bo'ladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avdotin L.N. i dr. «Gradostroitelnoe proektirovanie» Uchebnik dlya VUZaM „Sroyizdat 1989.
2. Anikeev, V. V. Vladimirov V-v V.«Gradostroitelnie problem! Sovershenstvovaniya administrativno-territorialnogo ustroystva» (2002) .
3. Anikin V.I/Arxitektura oe proektirovanie jilix rayonov". Minsk, Visshaya shkola, 1987 g.
4. Askarov Sh.D. "Arxitektura Temuridov" T. 2009 Izd. "San'at"
5. Askarov Sh.D. "Region-Prostranstvo-Gorod" 1998 Izd. "Sroyizdat"

6. Butyagin V.A. "Planirovka iblagoustroystvo gorodov". M, Stroyizdat, 1974g.
7. "Gradostroitehiy kodeks RespubSiki Uzbekistan". T. 2002 g.
8. Gutnov A.E. "Evolyutsiya gradostroitelstva". M, 1984 g.
9. Ikonnikov A.V, «Prostranstvo i forma v arxitekture i gradostroitelstve» 2006
10. Isamuxamedova D.U., «Shaharsozlik asoslari va landshaft arxitekiurasi". Darslik. 1-qism., "C hoipon'" nashr. Toshkent, 2009 y.
11. Isamuxamedova D.U., Adilova L.A. «Shaharsozlik asoslari va landshaft arxitekturasi". Darslik. 2-qism., "Fan va turmush" nashr. Toshkent, 2012 y
12. Isamuxamedova D.U., M irzaev M .K. «Zamonaviy shaharsozlik nazariyasi". o'quv qo'llanma, TASI.Toshkent, 2015 y